

**YOSHLARDA XOR SAN'ATI HAQIDAGI DASTLABKI BILIM VA
KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISHNING ENG SAMARALI USULLARI**

Мансурбекова Феруза Гайратовна
ЎзДСМИ “Вокал” кафедраси доценти

Annotatsiy

Maqolada xor san'ati hamda vokal-xor darslarining xususiyati haqida qisqacha ma'lumotlar berilgan. Shuningdek dars jarayonida talabalarni ovozini shakllantirish uchun vokal mashqlarining ahamiyati, asarlarni professional kuylash uchun xor solfedjio mashqlarini kuylash, kuylaganda ham barcha nyanslariga, ayniqsa, dinamik belgilariga alohida e'tibor berib kuylash haqida qisqacha fikr mulohazalar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: xor, vokal, solfedjio, artikulyatsiya, intonatsiya, kantata, oratoriY.

Аннотация

В статье дается краткий обзор хорового искусства и сущности хоровых занятий. Даются также краткие замечания о значении вокальных упражнений для формирования голоса учащихся, хоровых упражнений по сольфеджио для профессионального пения, пения с особым вниманием ко всем нюансам, особенно к динамическим признакам.

Ключевые слова: хор, вокал, сольфеджио, артикуляция, интонация, кантата, оратория.

Abstract

The article provides a brief overview of choral art and the nature of choral lessons. There are also brief comments on the importance of vocal exercises to shape students' voices, choral solfeggio exercises for professional singing, and singing with special attention to all the nuances, especially the dynamic signs.

Keywords: chorus, vocals, solfeggio, articulation, intonation, cantata, oratorio.

Barchamizga ma'lumki, mamlakatimizda yosh avlodni barkamol qilib tarbiyalash, ularning hayotga mustaqil qadam qo'yishlari uchun barcha zarur sharoitlarni yaratishga qaratilgan tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. So'nggi yillarda yoshlarga oid davlat siyosatining huquqiy asoslarini mustahkamlash maqsadida “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni qabul qilindi. Yoshlarni madaniyat, san'at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularning bandligini ta'minlash, yoshlarga oid davlat siyosatini yangi bosqichga olib chiqish, yoshlar sohasidagi muammolarga samarali yechimlar ishlab chiqish, axborot texnologiyalari bo'yicha savodxonligini oshirish, yosh avlodda mustahkam

vatanparvarlik g'oyasi hamda qat'iy fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish, yoshlar o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish, xotin-qizlar bandligini ta'minlash vazifalarini o'z ichiga olgan beshta muhim tashabbus amalga oshirilmoqda.

Shu o'rinda aytish lozimki, joriy yilning 28-yanvar kuni davlatimiz rahbari raisligida maktab ta'limini rivojlantirish masalalari bo'yicha o'tkazilgan videoselektor yig'ilishida eng dolzarb hamda juda muhim vazifalar belgilandi. Prezidentimiz tomonidan ta'kidlanganidek, har bir viloyatda pedagogika institutlari, universitetlar, akademik litsey va ixtisoslashgan maktablar o'qituvchilaridan iborat "mobil metodik guruhlar" tashkil qilinadi. Ular ta'lim sifati past bo'lgan maktablarga borib, pedagoglarga yangicha o'qitish uslublarini tushuntiradi va ko'maklashadi. "Umuman, o'qitish metodikasi, darsliklari, partadan tortib, binosigacha to'liq qayta ko'rib chiqamiz. Ta'limga, muallimga sharoit yaratmasak, jamiyat o'zgarmaydi. Tuman, viloyat va respublika darajasida Maktab ta'limini isloh qilish kengashlari tuziladi. Respublika kengashiga shaxsan o'zim rahbarlik qilaman. Tuman va viloyat kengashlariga esa hokimlar bosh bo'ladi".

Yoshlarni go'zallikni sevuvchi, uni qadriga yetuvchi hamda fikrlash doirasi keng, yetuk va madaniy saviyasi yuqori inson bo'lib yetishishida musiqaning, ohangrabo qo'shiqlarning, shu jumladan, xor san'atining ham o'rni katta hisoblanadi. Xor san'ati yoshlarda jamoa bo'lib ishlash, bir-birini tinglash, tushunish, o'zaro hurmat qilish, xatolar ustida birga ishlashni rivojlantirishdagi hissasi beqiyosdir. Xor qo'shiqlari musiqa san'atining eng demokratik shakli bo'lib, u tinglovchilarga yuqori estetik zavq bag'ishlashga, faol badiiy ijod va muloqotga jalb qilishga qodir kuchdir. Mazkur san'at asarlari insonni ezgulikka, vatanparvarlikka, do'stlik va qardoshlikka chorlaydi. Xor qo'shiqlari yosh avlod musiqiy va estetik tarbiyasining asosiy shakli bo'lib, shaxsning musiqiy madaniyatini rivojlantirishga, bolalar va yoshlarning yuqori badiiy didini shakllantirishga xizmat qiladi. U nafaqat qalblarga orom beradi, balki estetik didni oshiradi, ruhni tarbiyalaydi, ma'naviy kamolotga yetkazadi va madaniy saviyani oshiradi. "Xor san'ati o'zining qadimiy musiqa madaniyatini ifodalashda uzoq tarixga yondoshadi. Uyg'onish davrida xor san'atida katta o'zgarish – ko'p ovozli xor ijrochiligi paydo bo'ldi. Xor san'atining yanada chuqurroq ravnaq topishiga a'capella ijrosida kuylashning paydo bo'lishi asos bo'ldi. XV–XVI asrlarda yashab o'z ijodida ko'p ovozli asarlar yaratib kelgan – J.Palestrina, O.Lasso, K.Janeken kabi polifonist-kompozitorlar o'z hissalarini qo'shdilar".

"XIX asr oxirlarida atoqli xor dirijori A.Arhangelskiyning professional xori dunyo bo'ylab tanildi. Xor jamoasining tiniq kuylashi, xor ansamblining mukammallashuvi turli ko'p ovozli asarlarni yuqori saviyada namoyish etishga olib keldi. Yuqori malakali dirijor, kompozitor va ustoz A.Arhangelskiy rus xor san'atini yuksaklarga ko'tarishga sababchi bo'lgan ijodkorlardan biri. Kompozitorlar ijodi xor san'atining turlanib, janrlar nuqtai nazaridan keng qamrovga ega bo'lishida muhim o'rin tutadi. A.Alyabyevning xor uchun asarlari,

A.Dargomiyskiyning «Peterburg serenadalari» soʻzsiz xor boʻlib ijro etishning ilk namunalari boʻlib qoldi. P.Chaykovskiy, N.Rimskiy-Korsakov, M.Musorgskiy, S.Kyui, E.Nappravnik, A.Arenskiy, I.Ippolitov-Ivanov, A.Grechaninov, V.Kalinnikov, P.Chesnokov, S.Taneyev kabi kompozitorlar ijodida xor uchun yozilgan a kapella uslubidagi asarlar xor sanʼatining yangi pogʻonaga koʻtarilishiga asos boʻldi. Ularning asarlari bugungi kunda ham oʻz mavqeini yoʻqotgan emas”.

Xor uchun jamoaviy ish muhim va har bir xonanda oʻzini jamoaning bir qismi sifatida his qilishi muhim. Qoʻshiqchilar birgalikda bajaradigan qiziqarli vokal mashqlari – bunga erishishning ajoyib usulidir. Ushbu mashqlar qoʻshiqchilarga yaxshi holatda nafas olish, diksiya va ovoz balandligi kabi texnikalar ustida ishlash imkonini beradi. Pedagoglar xonandalarga ularning kuylash texnikasi haqida maʼlumot berish orqali qoʻshiqchi sifatida oʻziga va xordagi oʻz oʻrniga ishonchini yanada oshirishga yordam beradilar. Oʻquv xori bilan olib borilgan usluban toʻgʻri va maqsad sari yoʻnaltirilgan vokal-xor ishi pirovardida badiiy yuksak natijalarga erishish imkonini beradi. Xor jarangi yorqin va ifodali boʻlib, jamoaning ijrochilik imkoniyatlari sezilarli ravishda kengayadi va lombr palitrasi ham boyib boradi. Talabalarning musiqiy eshitish qobiliyati oʻz xonishlarini umumxor va ansambl jarangi bilan koordinatsiyalashlari uchun aynan unga qaratilgan boʻlishi kerak. “Xor jamoasi har bir qatnashchi oʻzini qimmatliman, deb his etmaguncha yaxshi ansamblga erishmaydi”. Xor sanʼati gʻarbda vujudga kelgan deb qaralsada, Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatida ham jamoa boʻlib kuylash, xalqning turmush tarsi, mehnat faoliyati bilan chambarchas bogʻliq boʻlgan azaliy qoʻshiqlariga, musiqiy merosiga ega boʻlgan. Turli koʻrinishdagi jamoa boʻlib kuylash jarayoni oʻzbek folklorida ayrim janrlarning paydo boʻlishiga sabab boʻlgan.

Mamlakatimizda bolalar xor sanʼatining rivojlanishida, shuningdek, R.Glier va V.Uspenskiy nomidagi Respublika maxsus musiqa akademik litseylari, Badiiy Akademiya huzuridagi Tasviriy va amaliy sanʼat litseyi, H.H.Niyoziy nomidagi Respublika musiqa kolleji, Yu.Rajabiy nomidagi Pedagogika kolleji va boshqa kelajakka intilgan oʻrta va musiqa maktablarining xor jamoalarini Respublika miqyosida amalga oshirayotgan ijodiy faoliyatini alohida mamnuniyat bilan taʼkidlash lozim.

Maktab oʻquvchilarining turli xil vokal koʻnikmalarini egallashi yaxshi uygʻun xor tovushining hal qiluvchi shartidir. Bolaning ovozini kompleks rivojlantirish yoʻlini aks ettiradigan harakatda: qoʻshiq aytish, nafas olish va u bilan chambarchas bogʻliq nafas olishda tovushni qoʻllab-quvvatlash mahorati; tovushni toʻgʻri shakllantirish; aniq fanlarni yaxshi bilish; qoʻshiq diksiyasi kabi fiziologik tizimlar ishtirok etadi. Bolalik davrida ovozni toʻgʻri shakllantirishning boshlangʻich davri boʻlsa, oʻsmirlikda katta oʻzgarishlarga qadam qoʻyiladi.

Oʻsmirlik - bu koʻplab oʻzgarishlar davri, "...balogʻat yoshi, dinamik oʻzgarishlar va ajoyib oʻsishning shiddatli olovlari bilan toʻldirilgan shiddatli davr". Bu yillar davomida yoshlar

jismonan va hissiy jihatdan, shuningdek, atrof-muhitga yo'nalishida o'zgaradi. Ushbu o'zgarishlarning barchasi o'smirning musiqaga bo'lgan munosabatiga ta'sir qilishi mumkin. Jismoniy o'sish o'smirlik davrida aniq namoyon bo'ladi, chunki tug'ilishdan boshlab sodir bo'lgan o'zgarishlar tezlashadi. Agar boshlang'ich sinflarda ko'pchilik bolalarning bo'yi taxminan bir xil bo'lsa, o'smirlik davrida bir sinfdagi yoshlar o'rtasida katta farqlar ko'zga tashlanadi. Ikkilamchi gender belgilar paydo bo'ladi. Ushbu tez o'sish davrida yoshlarni muvofiqlashtirishda ko'pincha noqulayliklar yuzaga keladi. Qo'shiq aytish mushaklarning harakatini o'z ichiga olgan faoliyat bo'lganligi sababli, bu muvofiqlashtirishning yetishmasligi ovozga ham ta'sir qiladi. Uzoq vaqt davomida ayol ovozi o'zgarmaydi, deb o'ylangan. Endi bilamizki, halqum tananing qolgan qismi bilan birga o'sganligi sababli, o'zgarish sodir bo'ladi. Ayollardagi o'zgarishlar erkaklardagidek dramatik bo'lmasa-da, bu o'smir ayol uchun erkak hamkasbi uchun ham xuddi shunday shikast etkazishi mumkin. O'smirlar dunyosi sezilarli darajada kengayadi. Dastlabki sinflarda bolaning muhiti uy tomonidan belgilanadi, keyin maktab, atrofidagi do'stlarining ham ta'siri kuchayadi. Ayniqsa, bu vaqtda yoshlar o'zlarining maqbul ovoz ohanglari haqidagi tushunchalarni radio va yozuvlardan shakllantirishlari mumkin.

Xor san'atida musiqiy ifodaviylik vositalari muhim ahamiyatga egadir. Ularga – dinamika, ritmika, temp va jummlalash kiradi. Agar xor o'z navbatida sof intonatsiya va sozga, ansamblga va so'z talaffuziga, vokal-xor texnikasiga ega bo'lib, lekin ijroning badiiy ifodasi sust bo'lsa, asarning g'oyaviy mazmuni tinglovchilarga yetib bormaydi. Xor ijrosida jummlalash qobiliyati har qanday dinamik xususiyatlardan to'g'ri foydalanish malakalarini o'stirib, ifodali ijroga zamin yaratadi. Jummlalash qobiliyatlariga:

- dinamika;
- sezura;
- agogika;
- nafas;
- tembr;
- artikulatsiya;
- ritm;
- temp;
- fermato kabi musiqiy ifodalar kiradi.

Dinamik xususiyatlarga – forte, piano, sforsando, aksent, pianissimo va fortissimo, krescendo va diminuendo, shuningdek, subitopiano kabilar kiradi. Shunday qilib, asar bir xil nyuansda emas, balki har xil ijro etilishi, har bir bandning dinamikasi uning so'z mazmuniga mos bo'lishi lozim.

O'smirlik davrida yuz beradigan jismoniy o'zgarishlar ko'pincha muvaffaqiyatli vokal rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Ovozni shakllantirish mashqlaridan foydalanadigan xor dasturi

o'rta maktab o'quvchilarida nafasni nazorat qilish va ohang ishlab chiqarishni yaxshilaydi. Talabalarga ovozdan to'g'ri foydalanishni o'rgatish uchun xormeyster har kuni bir necha daqiqa vaqtini sarflaydi. U qo'shiqchilarning ovoz ohang sifatini yaxshilaydi. Ko'pchilik yoshlar ovozlari yetuklik davriga kelganda san'atkorlarning ovozini o'ziga model sifatida tanlab oladilar. Ammo ko'p hollarda bu ijobiy natija bermaydi.

Yagona maqbul model - bu to'g'ri tarbiyalangan o'smir ovozining o'zi hisoblanadi. Ularga halqumning jismoniy rivojlanishi, ovoz bo'laklarining cho'zilishi, o'sish jarayonida yuzaga keladigan bu va boshqa o'zgarishlar qo'shiq aytish va nutqqa qanday ta'sir qilishi haqida ma'lumot berish kerak. Yaxshi ovoz ishlab chiqarish tamoyillari iloji boricha batafsil tushuntirilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Qo'shiqchilarga ma'lumot berish ularga o'zlarining ijro mahoratini rivojlantirishda ushbu tushunchalarni tushunish va samaraliroq qo'llash imkonini beradi. Bolalar faqat bilganlari asosida qaror qabul qilishlari mumkin. Qo'shiqchi qanchalik ko'p ma'lumotga ega bo'lsa, vokal mexanizmining qanday ishlashi va ushbu mexanizmning samaraliroq ishlashi uchun u qanday tuzatishlar kiritishi kerakligi haqida tushunchaga ega bo'ladi.

Pedagog ovoz mutatsiyasining har bir bosqichidagi cheklovlarni tan olishi va ovozning to'g'ri rivojlanishiga yordam beradigan mashqlar dasturini yaratishi kerak. Har bir xonanda uchun to'g'ri ovoz qismini va xor kuylash uchun mos materialni tanlash ham muhimdir. Alohida qo'shiqchilar bilan jiddiy muammolarga duch kelganda, laringologga murojaat qilish kerak bo'ladi. H.S.Hulsning fikricha o'qituvchilar o'z o'quvchilarining jismoniy, aqliy va hissiy imkoniyatlarini hurmat qilsalar, o'smirlar o'zlarining qo'shiq ovozlari rivojlantira olishlari mumkin.

Musiqiy va estetik ahamiyatga ega bo'lgan vokal va xor mashqlari majmualari, agar ular yaxlit, ko'p komponentli va ko'p bosqichli xususiyatga ega bo'lsa va bolaning maqsadli va har tomonlama rivojlanishi printsipli asosida qurilgan bo'lsa, o'quvchilarning qo'shiqchilik tayyorgarligini sezilarli darajada tezlashtiradi.

Xor jamoasining ijrochilik malakasi vokal - xor ijrochilik mahoratlari bilan uzviy bog'liq bo'lib - hamohanglik, soz, talaffuz, badiiy ifoda vositalari, nafas olish, tovush hosil qilish va uni shakllantirishdan iboratdir. Xor jamoasi bilan ishlashda qo'shiq aytishni boshlashdan oldin vokal-xor talablari darajasida ovoz qizdirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ovoz - bu har bir mashqda barcha qo'shiq aytish ko'nikmalarini shakllantirish va takomillashtirishda ifodalanadi. Ovoz ustida ishlash jarayonida ovoz unsurlari uyg'un harakatda bo'lishi talab etiladi. Ya'ni hiqildoq, nutq a'zolari, ovoz rezonatorlari bir-biriga bog'langan va bir-biriga o'zaro ta'sir kursatgan holda harakatlanadi. To'g'ri uyg'unlashish natijasida murakkab ovoz apparati tizimi vujudga keladi. Bunda ovoz bog'lamalari oz miqdorda kuch sarf qilib, yuksak akustik samaraga erisha oladi. Mashqlardan so'ng xor asarlaridan kichik bo'laklarni ham dinamik belgilar asosida kuylash kerak. Bunda har bir taktlar o'zaro dinamik belgilar asnosida

yaxlitlikni tashkil etishi lozim. Talaba kuylash jarayonida mashqni formal tarzda qaytarmasdan, balki ongli va ijodiy tarzda his etib kuylashga yondoshishi shart. Bu uchun har bir mashqni talabaga kuylashni tavsiya etishda uni nafaqat kuylab ko'rsatish, balki uning asosiy maqsadini mufassal tushuntirib berish lozim. Shunda talaba ongli ravishda ovozi tug'ri yo'naltiradi hamda fonetik va texnik qiyinchiliklarni onson yengib o'tadi. Eng avvalo ovozi erkin va to'liq chiqishini diapazonning o'rta qismida yangratishga erishish lozim. Shundan so'ng diapazoning yuqori tovushlarini kuylashga o'tish mumkin. Ish jarayonida ustozning idroki nihoyatda xushyor bo'lishi, tomoq siqilishi, artikulyatsiyaning notug'ri pozitsiyada ekanligi va xususan ovoz toliqishini o'z vaqtida payqab olib zarur choralar ko'rishi shart. Dars jarayonida talabada vokal mashqlarining barcha turlari "M" (yumuq) tovushdagi yopiq lablar bilan ochiq tarzda unli tovushlar, hamda unli va undosh tovushlar birligida "legato - ohangning bir tekis bog'lanishi", "stakkato - tovushlarni uzib ijro etish", "arpedjio", intervallar, gammalar, kichik kuylarni (popevka) kuylash va ulardan tegishli malakalar va ko'nikmalar shakllanishi lozim.

Xor jamoasining ijrosi go'zal, tinglovchilarga yoqimli bo'lishi, o'z navbatida, jamoaning ijro vaqtidagi holatiga bevosita bog'liq hisoblanadi. Jamoa ijro (konsert) paytida albatta tik turgan holatda bo'lishlari lozim. Repetitsiyalar (mashqlar) paytida esa o'tirib mashg'ulotlar o'tkazilsa ham bo'laveradi. Bunday holatda xonandalardan gavdani to'g'ri tutish, yuz, bo'yin, yelka mushaklari erkin bo'lib, kuylayotgan paytda xalqum va pastki jag' tomoqni siqmasligi, boshini erkin tutishi tavsiya etiladi. Ma'lumki, inson nafas olish organlari orqali nafas olib tovush hosil qiladi. Kuylaganda nafas olish oddiy nafas olishdan farq qiladi va nafas tez olinib, sekin chiqariladi. Nafas olish bir necha turga bo'linadi: -pastki qovurg'alar kengayishi orqali nafas olish; - yelka kengayishi orqali nafas olish; - qorin bilan nafas olish; - ko'krak bilan nafas olish; - zanjir uslubida nafas olish. Tovush nafas va ovoz apparatlarining harakati natijasida hosil bo'ladi. Hosil bo'lgan tovushni rezonatorlar kuchlantirib turli tembr beradi. Rezonatorlar: bosh rezonator - yuqorigi: ko'krak rezonatori pastki bo'lib, o'zining hajmini artikulyatsiya orqali o'zgartirib turadi. Ovoz qo'yish (постановка голоса) ning o'ziga xos murakkab tomonlari mavjud: to'g'ri tovush hosil qilish va uni shakllantirish.

- Xorda ashula aytish jarayonida jamoa xarakterini ko'rsatib o'tish juda muhim. Xor san'atining o'ziga xos xususiyati, o'zbek xalq pedagogikasining jamoani vatanparvarlik ruhida tarbiyalashdek muhim tamoyillariga, ayniqsa, yaqin. Musiqaning emotsional (his-hayajon) ruhi esa insonparvarlik va ma'naviy-tarbiyaviy jarayoniga katta ta'sirchanlik baxsh etadi.
- Xor ijrochiligida vokal, solfedjio mashqlarisiz mukammallikka erishib bo'lmaydi.
- Xorda kuylash musiqaviy nutqqa ega bo'lishga, xor ishtirokchilarining musiqaviy qobiliyatlarini yanada aniq va chuqurroq namoyon etishga yordam beradi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. G.Mansurova. Xorshunoslik va xor jamoalari bilan ishlash uslubi.,-T.Yangi Nashr.2008.
2. Глушакова, Татьяна Ивановна. “Вокальные упражнения в процессе формирования певческих навыков школьников в хоре” – 1982.
3. Boardman S., Alt D.”Solos and adolescent singers” // Music Educators Journal.1992.
4. Harrison.L. “It’s more than just a changing voice” // Choral Journal.1978.
5. Henry, J. D. “The effect of a systematic choral warm-up strategy on student pitch-matching skills, knowledge of intonation concepts, and self- reported attitudes toward singing”// Music Educators National Conference National Convention Poster Session, New Orleans1992, April.
6. Huls H.S. “ The adolescent voice: A study. New York.Vantage Press
7. Kennet L.S. The effect of vocal exercises and information of voice on the tone quality and vocal self-image of adolescent female singers. 1993.